

21727

ЦЫДЕН-ЖАП
ЖИМБИЕВ

Гал
могой
БЖЭЛ

Үдэртөө...

- Дайн!..
- Дайн эхилээ!..
- Дайн болоо гэлсэнэл!..

Дайнай эхилхэн тухай хажар шэрүүн үгэнүүд, муу юумэ модон хүлтэй гэхэндэл, сахилгаан түргөөр нийдэн ерэжэ, Байгал шадархи нютагуудга хүрэбэ. Гангата голой зон ехэ муухай юумэн болоо гэлсэн, нюур шарайгаа барайлгаба. Манай гэр бүлэ соо эгээл үндэр наһатай хүгшэн эжымнай гэрэйнгээ урдахи гэшхүүр дээрэ хара эрхиеэ мухарюулан нуутараа, мухар сагаан тархи дээрээ тойробшо малгайгаа табижа, хүрин тэрлигэйнгээ хормой набтагашуулан үндыжэ, хараал шэрээл табиба:

— Яяр янданууд даһаа!.. Һайн юумэ зүгнөөгүйт гэгшэл һэнби... Наадан зугаа барагдаа гэхэндэл, яһан муухай аашатай болоһон зон гээшэб?! Үдэр һүнигүй буу шуу табижа ябаад лэ гүйлдэхэ... Тиигээд лэ энэ дайн дажар боложо һалаба!..

Би тэрэ дайн тухай дуулгаад байһан хүн иимэ хараалда хүртэхэдөө, яахашье мурөө оложо ядан байтараа, бээ үмөөрөөд үзэхэ гэжэ бодобоб:

— Теэд бидэнһээ боложо, дайн эхилээгүй ха юм...

— Абяагүй бай! Үтэр наашаа яба!.. Тэрэ тараажа хаяһан шабааһыетнай шамаар суглуулужа халахаб!

Үхэрэй далай зүүн тээ обоо хүбөө аргал байдаг һэн, харин бидэнэр һая дай хэжэ наадахадаа, тэдэниие үй бута шэдэжэ орхёо бэлэйбди. Тиигээд лэ хорёо хотон соогуур ябахын аргагүй, шабааһа аргал таража тархиржа хэбтэнэд. Мүнөө тэдэниие һөөргэнь обоолхо хэрэг гарабал даа. Теэд яахабши, би хүл доогуураа хэбтэнэн бутархай аргал бургааһан оёорсог соо түүнэм. Юрэдөө, түүхэдэ хашартай гээшэнь, хорожошье үгэхэ юм бэшэ.

Хүгшэн эжымни яагаашье энеэдэтэй гээшэб даа, намайе ёро муутай юумэ зүгнэжэ наадаа гэнэ. Теэд хүзэгтэй зомнай иимэл ха юм. Хүгшөөдэймнай үндэр ута наһан соогоо юу хээ үзөө юм бэээ. Тэрэнэй абани дэлхэйн түрүүшын дайнай үедэ сэрэгэй арын хүдэлмэридэ ошоод, тахал үбшэндэ дайрагдажа, хахад хүн болошоод нютагаа бусажа, наһа бараһан гэдэг. Убгыень манай үбгэн абые, эндэ колхоз — хамтын ажал тогтохо жэлдэ хулаагууд хороожорхихон юм. Ори ганса хуоүүень манай түрэнэн эсэгые, гушан долоодохи ондо «арадай дайсан» гээд, абаад ябашоо ха юм. Энэ эхилһэн дайн баһал үри бэенэрэймни ами наһанда хүрэхэнь гэжэ айһан байгаа бэээ. Мүнөө шабганса тархи соогоо муул бодолнуудые мухарюулжа ябаа ёһотой. Хүгшөөдэйн тархи сайшанхай, минии мэдэхын дун сагаан, юрэдөө, урдань хара үһэтэй ябаһан юм гү, али үгы гү гэжэ һанахаар. Тэрэ бүхэтэр дээрээ бүри бүгтышэнхэй юумэ хормой соогоо аргал түүжэ ябаха зуураа гэмэр гутар гэнэ:

— Мүнөө гал могой жэл. Энэ могой жэлдэ, минии мэдэхээр нэгэл муу юумэ болодог. Урдань ган гасуур гү, тахал үбшэн гү, али нэгэ хёмороон тохёолдодог байгаа. Энэ мүнөө дайн байлдаан...

Би арбан хоёр амитанай жэл гэжэ мэдэнэм. Зүүн зүгэй зон он жэлдэ амитанай нэрэ үгэдэг шуу. Түрүүлээд аха заха ама сагаан хулгана. Удаань эзэндээ хайратай үхэр жэл, тиигээд алаг эрээн барас гээд, саашань тоологдоно. Хүн бүхэн түрэнэн онойнгоо амитадтал адлирхуу зантай бэшэ аал, жэшээлхэдэ: би туулай жэлтэйб, туулай гээшэ ахир амитан шуу, бишье баһа аймхай байгаа ёһотойб. Минии дүү Жалма хармагшан жэлтэй юм, тиигээд лэ хүниие һажаалдахадаа

андагаар. Харин бишыхан Дондой морин жэлдэ түрөө хадаа хурдан, заримандаа намайе хүсэн алдадаг. Бар жэлтэй хүн зориг ехэтэй байжа болоо, Урбаан хуряхайн хүбүүшхэ Барас гэжэ нэрэтэй гэжэ ханажа ябаад лэ, тэдэ тонтоголнуудаа түүнэб. Энэ үедэ дүүнэрни: Жалма, Дондой, Барас гурбан хамһалсажа оробод. Эдээнтэй болоходоо, ажални түргэн ябахадал гэнэ. Тэдэ суглуулаашаяа ябаган тэргэ дээрэ тээгээд, хуушан газартань зөөнэбди.

— Ахай, таанад эндэ шэдэлдээ һэмнэйт. Тэрээн-һээтнай боложо дайн эхилээ юм гү? — гээд, дүүмни ойром ерээд, аалиханаар һурана. Эх даа, аяар арбатай болоош, гурбадахи класста үзэжэ байхаш, теэд юушье мэдэхэгүй.

— Юу тиигэбэ гээшэб?...

— Теэд хүгшэн эжы шамайе юундэ хараанаб?

— Мэдэхэгүй.

«Хүгшэн эжымнай юумэ ойлгоногүй ха юм даа» гэжэ хэлэхэ гэнэн аад лэ, тэрэнэйнгээ ерэжэ ябахые хараад болибоб.

Жалма дуугай доошоо тонгойбо, энэ дүү басагамни ажал хэхэдээ бэрхэ юм, тэрэ гүйдэл дундаа тонтоогоолнуудые обоолжо ябатараа, далай хобтын хажууһаа гэнтэ шангаар ооглобо:

— Харыт! Энэ юумэ олоолби!..

— Ши юугээ хашхараа хаагалаабши? — гээд, тэрээн тээшэ ялхиргаба хүгшөөдэй.

— Энэ юун гээшэб? — гээд, Жалма наган гэжэ хэнэн модъемни барин байба.

«Зүб лэ даа. Тэндэ һурша номонууд, улаан резинкэтэй рогатка, үшөө шударуулай тархяар һүрэдэг наганууд хэбтэхэ. Илангаяа тиимэ нагануудые үхибүүд һүүлшын үедэ дархалдаг болошоо һэмди. Тэдэмнай ехэ шангаар гал дүлэ гаран һүрэдэг бэлэй. «Энээнээр бэе бээ гэмэлтээхэтнай» гээд, хүгшэн эжы гани галаб болоо һэн. Тиихэдэнь тэдэнээ далай хобто соо нюуһан хүнби. Мүнөө тэдэ нюуса дараамни олдошобо ха юм. Одоо иигээд лэ юун бологшо ааб?..»

— Миил иихэл һэнта. Эдэ муухай зэр зэбсэгээ хаяагүй ха юм. Харыт, эдэнээ дууһыень хадагалаал! — гэжэ байгаад, хүгшөөдэй хобто сооһоо буунуудъемни һуулин гаргажа, газарта хар-яр хаялна. Одоо нүгэл шэбэл! Дал хорёо соогоо юугээ даража байгаа гээшэб! Малай байра соо буу шуу хэхэ болобо гүт? Буу шуу гээшэтнай

хохидол зоболон асардаг юм гэжэ хэлэгшэ гүби. Урдань манай эндэнээ сэрэгэй арын хүдэлмэридэ ошоошод тэндэ яаһан ехэ тэһэрэлгэ боложо, олон мянган улад зон усалтаа гэлсэгшэ һэн бэ, Архангельск гэжэ хотодо. Тэрэ яагааб даа, Ерманиин дайнай үедэ. Тэрэ юун Ермаани агшаб. Мүнөөшье баһа тэрэ Ермаани дай һүйдхэбэ гэнэ бэшэ гүт?!

«Ермаани бэшэ, Германи, немец зоной орон, хас тамгата фашистнууд» гэжэ хэлэхэ гэнэн аад лэ түбэгшөөбэб, имэ уур сухалтай хөөрэлдөөнэй үедэ хүндэлэн дуугарбал, альган тараг амталжа болохош. Юрэдөө, мүнөө баригдаал һэн хойноо байжа үгэхэнөө дээрэ юумэгүй. Харин лэ нүгөөдэ ехэ дараамни бү олоһой даа гэжэ шэбшэхэнээ бэшэ юумэ үгы.

Залуу эжымни ерэбэ. Бидэнэр өөһэдынгөө түрэнэн эжые «залуу эжы» гэдэгбди. Теэд эжымнай тиимэшье залуу бэшэ. Дүшэ һайса гаранхай. Гэбэшье тэрээнһээ үлүү һаһатайгаар харагдадаг гэжэ һанагшаб. Эжымнай үхибүүн ябахадаа үншэрһэн юм. Тиигээд гэр бүлэ соогоо урдаа хараха хүниинь болоо бшуу. Нютагай басагад соогоо эгээл түрүүн комсомолдо орожо, үһээ богонёор тайража, хүн зоние гайхууһан, нюдарган баяшуулай хүбүүдтэ сохюулан алдаһан байха. Һүүлдэнь манай абада хадамда гаража, эндэ гэр айл боложо, бидэниие түрөө юм бээ даа. Хэдэн жэлэй саада тээ манай баабай тушаагдаа һэн. Тэрээнһээ хойшо манай эжы хододоо һанаанда хатажа ябадаг болошоо һэн. Тархияа татангүй, һаалишанайнгаа ажал хэдэг юм. Энэ мүнөөшье нилээдгүй орой фермэнһээ бусаба ха юм. Тэрэ дайн тухай дуулаад ябаа гэшэ гү, ехэ бүрхэг бүтүү юумэ дүтэлэн ерэжэ, ууртайгаар дуугарна:

— Энэ муухай наадаяа хая гэгшэл һэнби...

— Хая!.. Эдэ буу шууень ши өөрөө абашажа хая!.. Эдэшни хүбүүнэйшни суглууһан зөөри гээшэ. Үри бээе ёһоор һургажа шадахагүй...— гээд, хүгшэн эжы ганирба.

Залуу эжы тэдэ минии зөөриие тэбэреэд, юушье дуугарангүй, ябашаба.

— Таанад юундэ бэлтылдээд байгаабта, тэдэ шабаһаа суглуулагты саашаа!— гээд, хүгшөөдэй садняд бадашаба.

Бидэнэр гансата бүгтэгэд гэбэбди. Тэрэ түүһэн юумэмнай хорожошье үгэнэгүй. Һая наашашье дууһахаар

бэшээр харагдана. Тээд арбаад гаран үхибүүдэй хоёр анги боложо, иишэ тиишэнь шэдэһэн юумые һөөргэнь обоолхо бэлэн бэшэ даа.

Эгээл энэ үедэ минии ото һанаагаа зобон ябаһан юумэмни элиржэ, харбиинхаар хэгдэһэн карабин буунуудни түлээн дороһоо олдошобо. Тэдэнииемни Дондой нэгэ нэгээр ходо татан абажа байха зуураа хашхарна:

— Харыт, эдэ буунуудые...

— Орхи!..— гээд, хүнэй дуулахаар бэшээр, аргааханаар зандарбаб.

Харин Дондой хүнэй үгэ дуулаха һэн гү, хажуугаарнь мүлхижэ ябаһан Барас тээшэ нэгэ модыемни шагаагаад «буудаб»:

— Пүс!.. Пүс!.. Пүс!... Ши үхөөш! Дайн эхилээ!.. Ура-а-а!..

Барас тэрэнииень буушые гэжэ тоонгүй, аманһаань адхалдан буляалдажа мэдэбэ.

— Үгэ-э-э!

Хүгшэн эжы энээниие харахадаа, гэдэргээ унашан алдаба хэбэртэй, ухаа мэдээ алдан, бүгтэгэшэн ерэхэ зуураа Дондойн һуудалые альгадаад абаба.

— Болёогши!

— Ёо!— Дондой саашаа даб гэхэ зуураа шобтогойроод унаһан үмдээ хоёр гараараа татажа ябаад оодорно.

Хүгшэн эжы бүри ехээр уурлажа, дүтэшэг байһан Жалмые хаанаһаашыеб гартань ороһон дээһэн ооһоор орёолгожорхибо.

— Мээл таанадай арһыетнай хүндылхэб!..

— Тээд би зэмэтэй бэшэлби!..— гээд, Жалма янгархуу юумэ аад, уһа нюдэн болобо.

Хүгшөөдэй доронь хэбтээшэ зэбсэгүүдэй дундаһаа шабын түмэрөөр барюул хэгдэһэн һэлмэ (тэрэ урдань һабаа байһан юм) абаад, нам тээшэ дүтэлбэ. Шабганса тэрэ һэлмыемни ёһоор зохидоор баряад лэ, намайе тархи түрүүгүй шаб-шоб «сабшажа» мэдэбэ. Би томо болоһон хүн аад, жаахан дүүнүүдтээл адляар тэрбелхэ гүб даа, байра дээрээ зогсожо үгэбэб.

— Энээнһээ хойшо иигэжэ наадахаяа болёогши?! Али үгы гү?! Энэ буунуудааршни бултаарнь шамайе буулгахаб.

— Хүгшэн эжы, намда эдэ модон хэрэггүйл...

— Хэрэггүйл!.. Хэрэгтэй гэжэ хэлэхээ яанабши? —
гээд, хүгшөөдэй баһа дахин шабхадаба.

Үабаагаар хэгдэһэн һэлмэ аад лэ, ехэ хоротойл, нэ-
гэ халимдар самсыемни нэбтэ сохин, нюурга руумни гу-
барюутуулба хэбэртэй. Үнэхөөрөө һэлмэ байгаа һаа
яаха һааб гэжэ һанахадаа, зосом заригад гэнэ, бар-
хирхашье дуранайнгаа хүрөө һаань, бээе баринам.

Хүгшөөдэй намайгаа хэһээжэ, ехэл ажал хэжэ эсэ-
шэһэн хэбэртэй, дороо сомсойн һуужа, ута шүбүүгтэй
гаһаһаяа гаргажа, тамхилха зуураа гэмэрнэ:

— Шал тэнэг Бабуутай адли боложо, сэрэг суур хэ-
жэ наадаха, тэрэтнай өөһэдынтнай толгой дээрэ туда-
хал байха. Энэ бээерээ буу шуу үргэлөөд ябахадаа
һанаа орохот. Хутага мадага, жада һэлмэ, буу шуутнай
һайн юумэ бэшэ. Ай, бурхан зайлуул!

Бидэнэр хүгшэн эжыһээ холо болонобди. Энэ ахай-
һаа боложо, үнээдэй шабаһаа суглуулбабди, тиигээд
сохюулбабди гэжэ дүүнэдни намдаа гомдоһон янзатай.
Харин би таанадһаал боложо, тэдэ нюуһан юумэнүүд-
ни оллоо гэжэ досоогоо сухалданаб. Бидэнэр абяа шэ-
мээгүй, уруу дуруу юумэд ябаган тэргээ шэрэнэбди.
Эдэ хорёо хотоёо хэзээ сэбэрлэхэ зонбибди, бү мэдэе,
мүнөө орой үдэшэ болохо дүтэлөө, эндэмнай үшөө хэ-
дэн үдэрэй ажал бии хэбэртэй.

— Барас!.. Барасхан!.. Ерэ даа наашаа! — гэжэ Сэ-
рэн-Дулма хээтэй хорёогой саана ерээд, хүбүүн тээшээ
гараа һарбайн байба.

Мүнөө һая бидэнэй уйлалдан дуулалдан байхада
айгаад, бархиржа һууһан дүү хүбүүмнай алтан дэлхэй
дээрэ эгээл һайхан хүнөө — эжыгээ хараад лэ, тооһо бу-
рьюулан мүлхишэбэ, тиигээд хорёогой забһараар гул-
дирха гэхэдээ, хоёр һургаагай хоорондо тархияа хаб-
шуулан барин, арайшые гэжэ саанань гаража, эжынгээ
эбэр дээрэнь һууба.

Сэрэн-Дулма абгай манай абын түрэнэн дүү юм.
Тиихэдээ зээ абгаймнай болоно гээшэ ааб даа. Бидэ-
нэр тэрэниие хээтэй гэжэ нэрлэдэгбди. Манай хээтэй
наймадахи класс дүүргэһэнэй удаа аймагай түб һуу-
ринда байдаг механизаторнуудай курсда һураад, трак-
торист мэргэжэлтэй болоһон юм. Тэндэ үбэлжэхэ үедөө
сэрэгэй албанда байһан хүбүүнтэй танилсажа, тэрээндэ
хадамда гараа һэн. Хуряахаймнай Байгал далайн дун-
дахи Ойхон аралай хүн юм. Тэрэниие манай гэр бүлын-
хид, бидэ үхибүүд, мүн нёдондо түрэнэн Барас хүбүү-

ниинь хараадүйбди. Хуряахайгаа ехэ удаанай хүлеэн-хэйбди, харин тэрэмнай мүнөө болотороо айлшалжа ерэнэгүй. Юрэдөө, тэрэ мэхэшэн бэшэ аал даа гэһэн үгэ хүүр гарадаг хэбэртэй агша. Үгы даа, тиимэ бэшэ ёһотой. Юундэб гэхэдэ, Урбаан хуряахаймнай (тэрэмнай тиимэ һонин нэрэтэй юм) лётчик хүн, сэрэгэй командир юм, улаан сэрэгэй командир худалаар хэлэхэ аал? Тэрэ хээтэйдэмнай бэшэхэдээ, хүбүүнэйнгээ ехэ болоходо, таанадаа бултыетнай абаашахаб гэжэ захидаг һэн. Энэ мүнөө дайнай эхилхэдэ яаха байгаа юм, бү мэдэе.

— Батажаб, мүнөөдэр хуряахайһаашни бэшэг ерээгүй гү?..

— Үгы... Ши, хээтэй, дуулаагүйгши? Дайн эхилээ ха юм...

— Дайн?..— гээд, Сэрэн-Дулма хээтэй хара тоһон нюуртай, хаб хара хубсаһатай юумэ харлан түглын байба. Тиигэжэ байхадаа, аюулта юумэнһээ халхалһандал хүбүүгээ шангаар тэбэринэ. Тэрэ мүнөө үедэ гансал хуряахай тухай бодолгото болоһон байгаа ёһотой даа.

— Дайн гэжэ гү?.. Хээээ?.. Хаана? — гээд, тэрэ хашана.

— Немецкэ фашистнууд баруун хилые добтолоо гэлсэнэ.

— Урбаан дайн боложо магадгүй гэжэ хэлэгшэ һэн. Бидэнэй абамнай ошохонь ха юм даа... Бидэ хоёр яаха гээшэбибди?..— гээд, Сэрэн-Дулма хээтэй бишихан Барасаа бүри шангаар тэбэрибэ, өөртөөд адли хаб хара болгожо орхино.

Барас юу ойлгохоб даа, өөртөөд хэрэгтэй юумэ хээ бээ, эхынгээ энгэрые сэлижэ, бамбагар сагаан хүхыень гаргаһан бэээрээ хомхойгоор зуулдана.

— Сэрэн-Дулма, хүбүүгээ садхаагаад, эдэ муухай модонуудые хуха хяа сохижо, гал хүлөө түлилши,— гээд, хүгшөөдэй хүл доронь хэбтэһэн манай буу шуу тээшэ заана.

Удангүй Сэрэн-Дулма хээтэй үнэхөөрөө амитан зоние аладаг хюдадаг зэр зэбсэг эбдэжэ байһан юумэдэл, сухалтайгаар тэдэ мододые газар сохижо хухалан, гэрэй урдахи зууха руу удхалжа, гал түлижэ оробо.

Хэдэн үдэр соо талхижа хэһэн таба хүрэдэгни, үхибүүдһээ шэрэ карандашаар андалдажа абаһан гранатамни, Мүнхүүлин нүхэрэймни бэлэглэһэн һуршануу-

дай хухардаһан абаһаар дүрэжэ захална. Тэдэ «буу-нуудаймни» ульһатай ошотойгоор носохо гээшэнь! Заримандаа «пяс-тас» гэжэ шангаар буудахадал гэнэ. Минии һанахада, ганса нааданхайнуудни бэшэ, балшар бага наһамни шатан дүрэжэ, халажа байһандал адляар үзэгдөө бэлэй.

Үдэшын галай ойгуур һууһан эжынэрэй шэг шарай уйдхарта дарагданхай, Сэрэн-Дулма хээтэй жаахан хүбүүгээ үбэр дээрэнээ буулганагүй, тэрэ гансал нүхэр тухайгаа һанаа үнөөн болоно хаш. Залуу эжы амһар-таяа наяруулан угаана, тэрэнэй нюурынь барагар, манайнгаа эсэгэ тухай һанаанда абтаһан байха. Хүгшэн эжы галайнгаа хойто талада сомсойнхой, хара яһан эрхией мухарюулан, маанияа аалиханаар уншан һуухадаа, энэ дайн дажарые болюулха тухай мүргэл хэнэ ёһотой даа.

— Батажаб!— гэнэн нэгэ таниһан хоолойн ооглохо соностобо.

«Энэ нэгэ нүхэрни намда ерэбэ алтай, баһа буу шуу табижа наадахатнай гүүлэжэ, хараалда хүртэгшэ аа гүбди» гэжэ сэдхэн, тэрэ оогые дуулаашагүй болоод һуунам.

— Батажаб, наашаа ерэ даа!..

— Шамайе хүн дуудана бэшэ гү?— гээд, Сэрэн-Дулма хээтэй нам тээшэ эрьбэ.

Дурата дураггүй бодожо, хорёогой хажууда ошоходомни, тэндэ түргэн гүйжэ ерэнэн хэбэртэй, уухилан аахилан зогсожо байба минии нүхэр Мүнхэ.

— Ши... Ши... ши...

«Ши» гэжэ шииганан байхадаа, үгэ холбожо хэлэжэ ядана, тэрэ яараха тэбдэхэдээ ээрүү болошодог зантай юм.

— Юу хэлэхээ һанаабши?

— Ши... д-д-дайн тухай дуулаа гүш?

— Дуулаа... Тигээд мүнөө гэртээ дайлуулжа байнаб. Хүгшэн эжимни бүхы буунуудыемни галдуулаа...— гэнэб.

— Хүгшэн эжышни тиимэл һэмнэй даа. Т-т-т-тэрэшни дайн тухай юу мэдэбэ гээшэб. Ма-ма-манайхин бүхы дайсадые дараһандал адляар тэдэ фашистнуудые б-бу-бута сохихобди!— гэжэ хэнэйшьеб хэлэнэн үгэнүүдые дабтаһандал адляар дэдэгэнэнэ Мүнхөөдии.

— Нээрээ...— гэжэ би зүбшөөнэб.

Нүхэрни үбэрһөө нэгэ саарһа гаргаад һарбайба.

— Батажаб, бари энэ бэшэг! Энэниие шамда Эрдэни ахай үгөө... Тэ-тэ-тэрэшни өөрөө аймагай түб ошобо...

— Юундэ?

— Мэдэнэгүйб... Би яаралтай ябанаб. Алагша үнээгээ ха-ха-харюулхамни...— гээд, нүхэрни далда оробо.

Би тэрэ бэшэгээ задалбаб. Тэрэнь яаралтайгаар таталуулжархинхай. Тэндэ иигэжэ бэшээтэй байба:

«Нүхэр Батажаб! Ши намтай колхозой моридые хэдэн удаа маналсаһан хүн гээшэш. Харин мүнөө хүни гансааран моришон болоод үзэл даа. Ядахын сагта нэгэшье хүни һаань. Моридоо дан орой болгонгүй гаргажа үзөөрэй. Энээн тухай бригадир болон бусад хүнүүдтэ дуулгажа болохогүй. Би үглөө ерэжэ, контородо ажалаа тушаахаб. Би мүнөө сельпогой машинаар аймаг ошобоб. Һайн дураараа фронт ошохоёо военкоматта гуйлга хэхэмни. Ерээдүйн ахалагша лейтенант Эрдэни Гармаев».

«Эрдэни Гармаев, манай нютагай Гарма дарханай хүбүүн, манай колхозой хүниин моришон һайн дура-тан боложо, дайнда ошохонь гээшэ гү? Эрдэни моришон баһал зүрхэтэй байна даа» гэжэ досоогоо атаарханам. Тэрэнэй бүхы моридоо намда найдаһандань ехэ баярлабаб. Теэд гансааран моридые манажа шадаха гээшэ гүб, али үгы гү гэжэ марганам. Гэбэшье моришон болохо гээшэ хэды һайхан бэ! Юрэдөө, туршаад үзэхэдэ яаха юм!» гэжэ шиидэбэб. Тугаарай болоһон хэһээлтын һүүлээр гэртээ байхашье дурагүй һэм, мүнөө хүниие үнгэргэхэ газар олдобо ха юм. «Мүнөө хүни адуушан боложо гарахам» гэхэдэмни, гэртэхимни «гарашье», «болушье» гэбэгүй,— тэдэ энээнһээ урда минии манаанда гаралсаһые мэдэнэ ха юм, мүнөө баһал тиигэхэнь гэжэ һанаа бэшэ гү даа, одоо гансааран хүниин моришон боложо гараба гэжэ тухайлаа һаа, зүбшөөхэшьегүйдөө болохо һэн. Би амбаарһаа хазаар, тохон, эмээлээ гаргабаб. Энэ эмээлтэй минии эгээл һайхан дурасхалнууд холбоотой. Түрэнэн эсэгэмни энэ эмээлээ мориндоо тохоод, «ши эмээлэй дүрөөдэ хүрөөш, эрэ хүн болоош» гээд, намайгаа, гурба наһатай хүбүүгээ, мордохуулһыень мартагшагүйб. Нэгэ үедэ һургуулидаа морин унаагаар ябадаг байхадаа, энэ эмээлээ тохогшо һэмби. Мүнөө хүниин моришон боложо гарахадаа, энээнээ тохонгүй яаха хүнбиб. Энэ эмээл манай

гэр бүлын ханаха байха зөөри юм, элинсэг хулинсаг эсэгэ абанараймнай омогорхол, эрэ хүнэй эмээл хааб даа. Урданай уран дарханай хэнэн сайр мүнгэн табнуудтай, хуна модон бүүргэнүүдтэй, ногоон сэмбэ маюузатай, хара булгайр дүрөөбшэтэй хэн. Тэрэнэй мүнгэн гоёолто, хара дүрөөбшыень үшөө гоё найхан болгохо гэнэндэл аршанам. Гүрэмэл хилгаанан уламуудыень, гуулин горьёнуудыень, нур ганзагануудыень шалганаб. Ямар нэгэ холын замда ябахаяа байһандал түхээрнэм. Нээрээшье, ажал хүдэлмэрийн харгы замда гарахамни гээшэ бээ даа.

Дүүнэдни намайгаа тойробо.

— Ахай, ши, нээрээ, хүнийн моришон болохошни гү?

— Би таанадта хээээ худалаар хэлээ хүнбиб. Мүнөө шогложо наадажа байха саг бэшэ. Дайн эхилээ бшуу, — гээд, томоотойгоор саашаа алхалбаб.

Һүниндөө...

Вай, би иигээд лэ ёһотой моришон болобо гээшэб. Юундэ «ёһотой» гэжэ хэлэнэбиб гэхэдэ, мүнөө ори гансаараа манаанда гарахамни ха юм. Юрэдөө, нэгэшье хүни моришон боложо гарахамнай юутэгүйл. Би моришон болохо дуратайб, одоо дуратай мориёо унаад ябахаш, гэбэшье энэ колхозой таби нэгэн морид сооһоо гансал Хүрин хээрые шэлэжэ унабаб. Энэ хүгшэрэн алдажа ябаһан морин намда юунһээшье найханаар, түрэл садан шэнгээр һанагдана. Адууһа малые түрэл гэжэ хэлэжэ болохо аал гээд, гайхана ёһотойт, ушарынь ойлгуулжа үгэхүү. Эсэгэмни эдир залуу комсомол ябахадаа, энэ мори унадаг байгаа, тиигээд лэ тэрэнэй хурдан түргэндэ найдажа, ангийн дайсадай һомондо дайрагдангүй гарасалдаа юм. Тиимэл хадань тэрэниие манай эжы унаха дуратай юм. Бишье тэрээгээр нёдондо зун бухал шэрээ һэм. Хүрин хээрынгээ хүзүүн дээгүүр ута жолоогоо хаяжа бариһан бэээрээ тархидань хазаараа углаха гэхэдэмни, тэрэмни хоншоороо өөдөн үргөөд, амалуулжа үгэнэгүй. Энэ моримни иимэ зантай юм, намайе набтар гэжэ наадалагша гү, али яагшаб, хэды тиигээшье һаань, би үльмы дээрээ үндыжэ байгаад лэ, хазаарлаа болобоб. Удаань эмээлээ төхөөд,

дүрөөгэйнъ ута байхадань богони болгон тааруулжа, мордобоб.

Моридоо хорёо сооһоо гаргажа, хойшонъ туубаб. Колхозой морид туранхай, эдэнэр хабарай тарилгын үедэ хүл алдатараяа хүдэлһэн юумэд һаял мүнөө тамир тэнхээ орожо ябанад. Энэ хүрэгыемни толгойлһон Тахим таһархай боотол-хонхо зүүнхэй юумэ наярғана. Тэрэ юундэ Тахим таһархай гэжэ нэрэтэй болоо юм бэ гэхэдэ, урдань гуриња шонодо хүлөө зуулгаһан аад лэ, хурдан гүйгөөшэ байһандаа амиды мэндэ гарасалдаһан юм. Шаргалдай, дуутай суутай морин, манай нютагай гүйгөөшэнүүдэй уг залган ябадаг, тэрэ хэдэн найрта түрүүлэн ерэжэ, оло дахин солоёо дуудуулаа, жэлэй дүрбэн сагта заһуулжа, үнэ дэлһэээ һамнуулжа байдаг юм. Тэрэнэй ойгуур Табгай сагаан гэжэ ноёд һайдай унадаг морин баһал «биб» гэхэн янзатай юумэ табарна. Хажуугаарнь Үндэр боро гэжэ нэрэтэй, хүн бүхэндэ баригдаад орхидоггүй, дошхон зантай морин хатарна. Наанань Бүхэтэр боро гэжэ амгайгшаар унахаар номгон, ажалша хүдэлмэришэ агта ябана. Манай эндэхи морид тэдэниие һургаһан эзэдэйнгээ нэрые абадаг юм, тиимэ алдар нэрэтэй морид олон, жэшээлхэдэ, Сэрэн-Доржын хээр, Гунгаа сабидар, Сандаг хула, Сэбээн боро, Олёошхын зээрдэ гэхэ мэтын морид бии. Харин эндэхи моришон хэнһээшье олон эмнигүүдые һургаа юм, тиигээд лэ хүрэг соомнай хоёр Эрдэнинүүд: Эрдэнин һаарал, Эрдэнин хула ябадаг. Цыган соохор гэжэ элдэб муу эрдэмтэй: хазадаг, үдхэлдэг, тангардаг морин бии. Эндэ Төөнтэй хара ябууд дундаа унтажа ябаһан юумэдэл, нозог аалин, шоодборишог амитан байха. Тээ һүүл багаар Халтагша гүүн жороолно, энэ түл һайтай амитан, тэрэ мүнөөшье магнайдаа төөнтэй солбон хурдан унагые дахууланхай. Тэрэ унаганайнъ хөөрхэн гээшэнь аргагүй, юрэдөөл, унагандал адли һайхан амитан үгы хаш даа, яаһан гоёор бүмбэрнэ гээшэб?!. Заримандаа эхээ тойрон, тангаржа ябаад гүйнэ, хүхэ ногоон дээгүүр хүльбэрөөдшье абана, хүл дороһоонъ ямаршьеб шубуухайн гэнтэ ниидэн дэгдэхэдэ үргөөд, саашаа гүйшэнэ. Би энэ унаганай дааган болоходонъ дэллэлсэхэб, үрээ болоходонъ барихаб, тиигээд морин болгожо һургахаб. Юрэдөө, эмниг мори эмээллээгүй эрэ хүн байдаггүй ха юм!..

Эдэ моридой боотолой ханхинаха, турьян нарьян ябаха, заримандаа хии табин хатарханъшье ямар нэгэ

хайхан хугжэм шэнгээр дуулдана. Баһа минии зүрхэн сооһоо ирагуу гоё аялга дуун түрэжэ гарана. Би ехэл баяртай ябанам. Түрэнэн эсэгэмни намайгаа хараа һаа, яатаргаа хүхихэ байгаааб, ёһотой эрэ хүн болоош гэхэл һэн, тээд яахабши. Одоо һүниин моришон болоод ябахадамни, ондсошье хүн хараһай гэхэдэ — үгыл.

Ороһон наранай улаан шара толон һула боло болоһоор, уула хадануудай оройнуудые мүнгэлэн унтарба. Тэрэ толондонь уулануудай орой дээрэхи ой модоной үзүүрнүүд эли тодоор ирайлданад. Үндэр уулануудай дунда Гурбан Байтаһад илгаран харагдана. Тэдэниие юундэ тиигэжэ нэрлэдэг юм бэ гэбэл, ушарынь нимэ: урдань эндэ гурбан байтаһан гүүдээр тайлга тайһан гэлсэдэг, тиигээд лэ Гурбан Байтаһад гэжэ алдаршаа ёһотой. Бабжа-Барас баатар Буряад орон нютагта халдан ороһон харатан дайсанай урдаһаа тэмсэн бодоходоо, эндэһээ мордоһон гэдэг. Далан үдэрэй дайн байлдаан соо дайсанаа даража, даагаяа һүүлдэжэ, түрэнэн нютагаа бусаһан юм! Харин мүнөө тэрэнэй аша гушань гэжэ баатар хүн ябахаяа яагаааб?!. Тэрэ баруун хилые дабаһан балмад дайсадтай тэмсэхээ зорихо һэн. Али тиимэ баатар хүн манай дунда түрэхөө байгаа юм гү? Айл соо баатарай мүндэлөө һаа, адуун соонь хүлэг түрэдэг гэлсэдэг ха юм.

Энэ үльгэр домогто уулануудай хормойдо түрүүшынгээ маналгые хэхэ гэжэ бодобоб. Тиигээд адуун хүрэгөө энэ багтаа ээрэбэб. Моридни бэлшэн тарахадаа, өөр өөрынгөө абари зангые алданагүй, зариманиинь ябуултан зайхаяа һанана, нүгөөдүүлынь хара амиая хараад лэ гансаарханаа эдеэлнэ, саадахидуулынь үдэртөө тэргэ, косилка, жаадхада зэргэшэн ябаһан байгаа һаа, энэ мүнөөшье бэе бэеһээ һалангүй бэлшэнэд. Харин Эрдэни моришоной һургаһан һаарал хула хоёрой хододоо хамта ябан эдеэлхыень харахадаа гайхахаар.

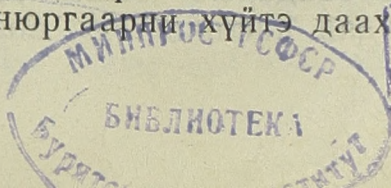
Зунай һүни түргэн ерэдэг. Гэб гэнтэ огторгойн орёллоор үй түмэн мүшэд адуун хүрэг шэнгээр бэлшээридээ гарабад. Одоо яаһан олон одод гээшэб, нээрээшье, тэнгэрийн мүшэд олон аад, тэмдэгтэй мүшэниинь нэгэнхоёр, тэдэнэй нэрэнүүдыньшье гоё һайхан. Шанха хойто зүгтэ Алтан гадаһан яларна, Долоон үбгэд тодо элээр толорно. Гурбан һогоон хадын оройгоор харайнхай. Дохюур мүшэд, Шонын нюдэд болон бусад туд тудтаа гоё һайхан домогтой. Суг мүшэд орой дээрэһээмни шагаана, тэдэнэй баруун тээ ошоһон хойно үүр сайха

ёһотой, мүнөө тэрээгээр бодоходо, үдэр болохо үды хаш. «Һэ, һая эндэ ерэнэн аад лэ, үдэр болохо тухай бодобо гээшэ гүб» — гэжэ һанахадаа энеэдэһэмни хүрэхэдэл гэнэ.

Эндэхи байгаали үдэртөө ехэ юумэ хэжэ эсэһэндли унтаха тээшээ түхээрнэ хэбэртэй. Оршон тойрон хонжэн, номгон дүльеэн байдал тогтоно. Гансал боргоһонууд уншарагтайгаар һиналдана. Баханууд барбар абыа гаранад. Шара шүбүүн хаанашьеб һүүхирхэдэл гэнэ. Бэшэ шубуу шонхорой жэргэхэ барихань дуулданагүй. Мүнөө хүхын дуунай һүни гэлсээ һэн бшуу. Бүхэли һүниндөө хүхы шубуун донгодожо хонохо ёһотой байгаа. Теэд хүхыдэшые адли юумэ дуугарнагүйл.

Хүнэй нюдэн харанхыда бэлээр дададаггүй, бишые баһа энэ һүниин хабхар соо юушые обёорногуйб, хаанаһаамнишые хамаагүй түглэгэр хара юумэ орёожо орхинхой хэбэртэй. Эндэ тэндэһэмни барбагар хара һүүдэрнүүд булталзахадал гэнэ, тэдээн тээшэ зүрхэлэн ошоходом, тэндэ моридой байхадань һанаамни амарна. Юрэдөө, мүнөө хоёр нюдээ аняад ябаа һаа дээрэ хаш даа гэжэ һанахаар, юундэб гэхэдэ, нүлэ руумни ямар бэ даа нэгэ жэжэхэн шумуулнууд орошохоёо һанана. Ямар бэ даа сохо шэлэ хүзүүн дээгүүрни аһасалдана. Гэнтэ нюурыемни нэгэ зөөлэн юумэн альгадажархиһан мэтээр дайраба. Энэ үрмэшэ шубуун далаяараа шэрбээд ябашаба гү? Али унажа ябаһан моримни һүүлээрэ шарбажа орхёо юм гү? Юун гээшэб... Юрэдөө.

Минии айдаһамни хүрэшэбэ. Яаһан айран хүн гээшэбиб. Туулай жэлдэ түрэнһэмни энэ ха юм даа. Элдэб эсын юумэнүүд һанаандамни орожо захална. Эдэ моридыемни хулгайшад туугаад арилна аа гү гэжэ шэбшэнэм, үгы даа, морид үгы болоо гэжэ һая наашашье дуулдаагүй. Али гуриһа шононууд моридто добтологшо аа гү? Теэд ута һүүлтэ арьяатан тухай һураг үгы һэмнэй. Шүдхэр, шолмос, ороолонууд моридые төөрюулдэг, хоёр хүлыень тушадаг, тамалдаг юм гэлсэгшэ. Зарим үбгэд хүгшэд үхэдэл шүдхэрнүүдые эндэ тэндэ хараабди гэжэ хэлсэдэг. Нёдондо Дундай үбгэжөөл Ямаатын эзэниие хараа юм гэлсэгшэ. Тэрэ Ямаата гээшэ эндэһээ холо бэшэ юм, тэндэһээ ямаанай маарахань дуулдажа магадгүй. Энэ зүүн хойно үхэхэд бии, тэндэ шүдхэрнүүд обооржо хонодог байгаа ёһотой гэжэ һанахадаа, ара нюргаарни хүйтэ даахадал гэнэ. Тэрэ

үхэхэд тээшэ моридни тэгүүлхэээ һанана, тэдэниие ходоодо тогтоожо байха хэрэгтэй, шангаар хуугайлжа ябаад, тэдэнээ захидаа болоноб.

Юрэдөө, ондоо юумэнүүд тухай бодолгото болохо юм байна гэжэ шийдэбэб. Найдан-хуурша үбгэнһөө баатар, мэргэн сэрэгшэ тухай үльгэрые шагнаһанаа һанаандаа оруулбаб. Баатарнууд яһан зүрхэтэй байгааб, үшөө ондоо үльгэрнүүдые хөөрүүлхэ байгаа гэжэ сэдхэнэм. Мүн ондоо арад түмэнэй баатарнууд тухай номуудые оложо уншаха хэрэгтэй, тиихэдээ зүрхэ зоригтой боложо магадгүйб. Һургуулида үзэдэг түүхын номууд соо байдаг, урда сагай Римэй богоол Спартак, Франциин коммунын революционер Марат, болгар арай коммунист Димитров гэгшэдые баһал баатар зон гэжэ сэгнэдэгби. Манай Совет орон соо баатар герой зон баһашье олон даа: граждандайнай герой, Нэгэдэхи морин сэрэгшэдэй армиин ударидагша Буденный, Америкэ нийдэжэ ошоһон алдарт лётчик Чкалов, Финляндиин байлдаанда шалгарһан буряад хүбүүн, Советскэ Союзай герой Гармаев — эдэнэй зурагууд минии орон дээрэ ханада няагдаатай байдаг. Гармаев гэхэһээ уламжалан Эрдэни моришон һанаандамни орошобо. Тэрэмнай баһа Гармаев гэжэ нэрэ обогтой бшуу. Тэрэ тэбхэгэр бээтэй, юунһээшье тунхаришагүй зоригтой хүн, байлдаан соо баатаршалга харуулхань лабтай, удангүй Советскэ Союзай герой Эрдэни Гармаев гээд лэ дуулахадаа болохобди. Эндэһээ хэдэн мянган молодой саана баруун хилэ дээрэ нэжэгэнэһэн дайн дажар тухай һанаата болоноб. Манай улаан сэрэгшэд ямаршье байлдаанда илалта туйладаг һэн хойноо, тэдэ фашистнуудые хяа бута сохёод байна гү, али үшөө буудалдаһаар гээшэ гү? Юрэдөө, тэдэнэр өөһэдынгөө ами бээые гамнангүй тэмсэнэ ёһотой, зариманиинь буугай һомондо шархатажа, үхэжэшье болоо. Тэнгэрийн орьёлһоо нэгэ мүшэн унашахадал гэбэ. Хүнэй нүгшэхэдэ одон унадаг юумэ гэлсэгшэ гү даа. Байтараа хоёрдохинь таһаршаба... Гурбадахинь... Һүни соогоо хэдэн олон мүшэд огторгой уруу мухаринаб? Дайнай эхилээ хада тиимэ олоороо унажа болоо юм бээ гэжэ һанахадаа зосоомни баһа уйтаржа, эжэ эхигүй эбжэгэнэхэдэл гэнэм, тиигээд лэ хүрэг моридойнгоо дундань ороод зогсоноб.

Һүниин дуугай байдалые сошооң, моридой хуухиралдаха, туруунуудай пас-пас гэхэ, боотолой хангирха

гээшэнь олиггүй болошобо, бүхы хүрэгни хэдэн тээшээ тараад гүйлдэшэндэл болобо. Тиигэхээр моридни үргэхээ болижо, нэр-мэр гэлдэн номгорбод. Зосоомни гансата муу юумэ ороодхино, хэн юун моридыемни хүлгүүлбэ гээшэб гэжэ сэдхэн, тэрэ шууяанай болон газар тээшэ аргаахан дугшуулнам. Юрэдөө, намайе хаанаһаамни аюул хүлээжэ байнаб гэжэ иишэ тиишээ хараашалнаб, теэд юушые туданагүйб. Үшөө муу юумэ болоогүйдэнь, эдэнээ хорёо хотон тээшэнь дүтэлүүлхэ гэжэ моридоо туужа оробоб. Тэдэмни ёһоор садаагүй аад лэ, урагшаа ябажа үгэхэ юумэ бэшэ, заримынь ташуурдажа байгаад намнанам.

Үдэшэлэн хүгшэн эжыдээ губарюу болотороо сохюулһан бээмни хордоходол гэбэ. Тэрэмни халуудахадаа үбдөө гээшэ ха. Юрэдөө, морин дээрэ юушые хээгүй ябаһан аад лэ, яатарая хүлэрөө гээшэбиб гэжэ гайханам. Байза, айхадаа иигэжэ хүлэржэ, уһан шэбшээхэй боложо ябана гүб? Ехэл эшэдэһэмни хүрэхэдэл гэбэ. Яаһан зүрхэгүй хүнбиб. Эх, эрэ хүн бэшэл байнаб даа гэжэ бээе шоолоном.

— Тпруу!..— гээд Хүрин хээрынгээ жолоо татабаб.

Хүрэг моридни тиигэхээр тогтожо бэлшэбэ.

— Эй, холо бү ошогты!.. Энээгүүрээ ябаад эдээлэгты!.. Нэгэ хэды болоод лэ моридтоо абяа үгэн, шанга шангаар хашхарнам.

Колхоз дээрээ унадаг
Хүрин хээрни адуундаа бэлшээ.
Хотон соогоо хүндэтэй
Хани нүхэрни сэрэгтээ ошоо...

— гээд, дуушашье бэшэ һаа, бүхы шадалаараа татанаб, тэрэмни мүртэй дууншые боложо үгэнэгүй хэбэртэй, юрэдөө, хүн зоной үгы һэн хойно тиигэжэ ябаялдаа, моридни намайгаа наадалха бэшэ даа. Би энэ дуугаа сэрэгтэ ошоһон нүхэртөө зорюулнаб. Теэд Эрдэниин үнэхөөрөө армида абтаа һаань яалтайб? Би тэрэнэй орондо һүниин моришон боложо шадахагүй хаб даа. Үгы...

Хүрин хээрни гэнтэ сухалдаһан янзатай турьяад, эршэтэйгээр доошоо тонгойн, газар шүүрэжэ оробо. Би мориёо орой эдээлэнгүй ябаһанаа одоол һая ойлгожо, жолооень һула табибаб. Унажа ябаһан моримни угаа амтатайгаар үбһэ ногоо зулгаан жажална. Тиихэдэнь

хорхойтоһон юумэдэл, шүлһээ гүлд гэтэр залгинам, баһа минийше гэдэһэн үлдөө даа. Теэд эдихэ хүнэһэгүй гэрһээ гараһан хадаа яахабши, үглөө болотор хооһоор ябахандаа үхэхэгүй бээб.

Зунай хүниие богони гэлсэдэг. Даншье тиимэ бэшэ ха даа. Намда угаа угаар үзэгдэхэдэл гэнэ. Хүнийн шүүдэр унажа, бүхы юумэн — моринойм дэлһэн, һур жолоонуудни, минии хубсаһан нойтон болошоо. Агаар һэрюу орожо, хүйтэбтэр болоһон янзатай. Тойроод дүлии балай. Нэгэшье шубуу шонхор абяа гаранагүй. Үнөөхи хүхын дуунай хүни гээшэмнай алиһ бэ?

Мүнөө үргэһэ нойрни хүрэжэ зобообо. Нюдэмни эжэ эхигүй анилдахадал гэнэ. Энэ хаанаһаа үргэһэмни хүрэнэ гээшэб?! Юрэдөө, үхэдэл шүдхэрнүүдээ һанаандаа оруулжа ябаа һаа дээрэ һэн. Теэд тэдэмнишье толгой сооһоом гарашаһан хэбэртэй. Толгоймни туулгаар шүдхагдаһан юумэдэл, хүндэ болон, доошоо һанжана. «Зөөлэн бүхэ» гэжэ үргэһэ нойрые хэлэхэнь зүйтэй, тэрэ яабашье хүниие дороо абахаяа һананал. Юрэдөө, унтахагүй гэжэ хэдышье оролдоо һаа, гэнтэ мэдэхэдээ, үргэһэндөө диилдэһэн байбаб. Хэды саг соо нойрсоо хүнбиб, мэдэнэгүйб, гэнтэ эмээл дээрээ дүхэгэд-дүхэгэд гэжэ һуутараа һэришэбэб.

Үүр сайжа байба. Гэгээ орожо, оршон тойронхи байдал харагдахаар болобо. Би түбхын түрүүн морин хүрэгни бүтэн бүрин гээшэ гү гэжэ эрьен харабаб. Үбдэгсөө ногоон соо унтаж хэбтэһэн садхалан унагадые харахадаа атаархадаһамни хүрэнэ. Хажуугаарнь гүүд — эхэнүүдынъ һэргэг юумэд бэлшэнэд. Эндэ хоёр Эрдэнинүүд үнөөхи зангаараа зэргэлэн ябанал. Тахим таһархай боотолоо аргаахан хан-хан ханхинуулна. «Зай, иихэдээ хүрэг моридни бултааран бии ха юм даа» гэжэ һанаагаа амарбаб. Харин тэдэнэй саана танигдаагүй хаб хара зүһэтэй мориной ябахые обёорбо. Би һаял ойлгобоб: хүниндөө энэ бодхуул морин ерэжэ, моридыемни үргөөгөө, тэрэ муу зантай амитан хэбэртэй, дүтүүр ябаһан моридые хазаад абахаяа һанана. Дохолон хойто хүлһөөнь нэгэ юумэн һанжагашана — тэрэнь таһаршанхай шүдэр. Энэ мориной хүлыень харахадаа, хайрладаһамни хүрэбэ, тэрэнь шагайһаа дээгүүр холошонхой. Би Хүрин хээрһээ буугаад лэ, морёороо бээ халхалан дүтэлөөд тонгойбо. Хара морин намайе һайн юумэ хэхээ ерээ гэжэ таһандал, хүдэлэнгүй зогсобо, тиихэдэнь шуһан болошоһон шүдэ-

рыень мулталан хаябаб. «Байза, энэ юун морин гээшэб, эзэнэйнгээ гарһаа алдуураад лэ, төөрижэ түгэншэлжэ ябаа юм гү. Юрэдөө, энээниие хайшань туухабиб даа, өөрынгөө хүрэгтэй ниилүүлээд лэ абаашаха болоо бэзэб» гэжэ бодобоб. Би энэ мори олоһондоо ехэ баяртай ябанаб. Урдань хада хээрэһээ морин олдоо гэжэ дуулаагүй һэм. Харин лэ энэ тэрэ морин алдагдаа, үгы болоо гэжэ дууладаг байгааб.

Би омогтой хатарганам. Минии унажа ябаһан Хүрин хээршые хүгтэй согтой хэбэртэй. Хүрэг мориднишые бидэнэй баярые хубаалдаһандал, хүгжэл ехэтэй табарнад.

Уданшыегүй хотон айл харагдаба. Зарим айлнуудай үрхөөр хүхэ угаанууд һуунагтана. Хотоной захата байдаг ород айл Тюриковтэнэй тахьянь хуугайлна.

Үдэртөө...

Наран зүүн тээхи ханада гарашаһан байба. Би нилээдгүй орой һэрибэ гээшэ хаб. Үдэртөө унтаха гэжэ мэдэдэггүй аад, мүнөө иимэ удаан нойрсоһондоо тархимни мэнэрхэдэл гэнэ. Үшөөшые унтахал һэн хаб, теэд хүрөө даа. Бүхэли үдэрые орон соогоо үнгэргэхэ гээшэмнай һонигүй бшуу. Тиигээд лэ һуха харайн бодожо, нюураа угааһан бэээрээ столойngoо хажууда зогсожо, юумэ эдигэн болоод, гэрһээ гарабаб. Газаамнай нюдэ һаргама гэрэлтэй, арюун сэлмэг үдэр байба. Дүүнэдни дүтэ нааша үгы, тэдэнэй хаанашые ошоһыень бү мэдэе. Юрэдөө, нэгэ тээ наадаха газараа олоол бэзэ даа. Би өөрынгөө үетэн нүхэдтэй уулзаа һаа гэжэ бэдэрбэб. Мүнөө халуун дулаан үдэр хадань сасуугамни аралай эрьедэ хэбтээ ёһотой. Бидэнэр тэндэ ошожо, уһанда ородог ха юмбиди. Одоо нэгэшые хүбүүнэй олдоо һаань, тэрээнтэй ниилээд лэ, арал ошохо һанаатай айлнуудые шударан ябажа үгэбэб, заримдаа газань зогсоод, нүхэдөө ооглоноб, теэд хэншые дайралдаһагүй.

Мүнөөдэр манай тосхонойхид бултааран гэр тойрон үнжэһэн хэбэртэй, хорёо хотон соогуураа харагданад. Манай баруун тээ байдаг айлай хүгшеөдэй хабтагай дээрэ хатаагданхай айрһа зуһалан гэр дээрэһээ абана. Хажуудахи айлынь газарта дэлгээтэй брезент дээрэ орооһо хиидхэнэ. Теэд мүнөө һалхи һэбшээгүй үдэр аад,

тэрэнь ёһоор сэбэрлэгдэнэгүй ха. Саадахи айлынь хо-
рёо хашаа дээгүүрээ эрэ хүнэй хубсаһа хунар гарга-
жа һэхэрүүлэнхэй. Тэдэнэр хэнэйшьёб холын замда
түхээрнэ. Эдэ гэрэй эзэд гэнтэ ямар бэлэдхэл хэшэбэ
гээшэб гэжэ гайхан хаража ябатараа, һаял ойлгожо
орхибоб: дайн эхилээ һэмнэй!

Би мүнөө Эрдэнидэ ошожо, тэрээнэй ерэнэн үгыень
мэдэхэ һанаатайб. Теэд гэртэнь ороходом, хэншьегүй
байба. Тэндэнээ саашалжа ябатарни, гэнтэ хойноһоом-
ни моритой хүн хүсэжэ ерэбэ. Табгай сагааниие таб-
жагануулан байжа, Ёндон бригадир барбагар хара
нюураа ирбайлган, бардаасатай хоолойгоор бадаран һа-
гад дуугарба:

— Батажаб, байл даа!..

Би байрадаа зогсоноб.

Энэ бригадир минии үетэн хүбүүн Баяндайн баабай
юм, би тэрэ хүбүүнтэйнь нүхэсэдэггүйб, халтад гэхэдээ
эбээ таһархаяа һанадагби.

— Таанад бригадир хүтэлбэрилэгшэшьё гэжэ мэ-
дэхээ болиһон, өөрынгөө дура зоргоор болоһон зонта,
нэгэниинь өөрөө мэдээд, сэрэгтэ ошохом гээд арилха,
нүгөөдэнь хэнһээшьё зүбшөөлгүйгөөр һүниин моришон
болооб гэжэ ябаха... Тпруу...

Би гэнтэ зэмэтэй хүн болоходоо, хэлэхэ үгээ оло-
жо ядан байтараа дуугарбаб:

— Теэд Эрдэни аха намайе нэгэ һүни мори хаража
үгыш гэжэ хэлээ һэн лэ...

— Таанад дан үлүү гаража ябажа гүйлдэхээ бо-
лигтылши даа. Юрэдөө, шагай наадажа байнабди гэ-
жэ һанаа гүт? Тэдэтнай колхозой амиды зөөри — мо-
рид гээшэ... Тпруу,— гэжэ байгаад лэ, моринойнгоо жо-
лоо угзарсагаан, полевой сүүмхээ альгадан, Баяндайн
баабай суһалдана.

— Морид гэжэ мэдэнэлби даа...

— Һэ... Ши үшөө хүнэй урдаһаа дуугарха һанаатай
гүш? Харагтылши, энээниие, шонын гүлгэн шүдэрхүү
гэжэ шамһаа удхатай...— гээд, бригадир хараан, эмээл
дээрээ һүүжэлдэн һуугаад, мориёо хинсайтар татана.

«Шонын хүбүүн шүдэрхүү» гэнэн үгэнүүдэйнь уд-
хые тухайлнаб, тиихэдээ намайе арадай дайсанай хү-
бүүн гээ ёһотой! «Арадай дайсан байгаа» гэнэн үгэ
хүүрые оло дахин дуулаа һэнби. Тиигэжэ түрэл нюта-
гаймнай арбаад хүн нэрлэгдээ бэлэй. Тэдэнэй дунда
манай баабай оролсоо һэн. Теэд тэдэниие дайсад гэжэ

этигэһэн зон үсөөн. Абатнай хорхойдо хориггүй хүн ябаһан юм, тиимэ сэхэ сэбэр хүн гэмтэй байха арганыгүй, ямар нэгэ алдуу болоо гэжэ хэлсэдэг бэлэй. Бишье баһа түрэхэн эсэгээ дайсан харатан болоо гэжэ үнэншэдэггүйб, хүн бүхэндэ эсэһын нэрэ гамтай ха юм. Заримашуулай арадай дайсанай хүбүүн гээшэш гэхэдэнь, «бэшэ!» гэжэ буляалдахаш, Бабуутай — тэрэ эрьютэй энээн дээрэхэ боложо, нэгэтэ наншалдаа һэнби. Харин мүнөө яахабши, аха хүнэй урдаһаа юунышье гэхын аргагүй. Хорин шүдээ хам зуунам. «Халагнни, томошог байхаяа яагаабиб. Тиигээл һаа харюу үгэжэ шадаха һэнби!» гэжэ сэдхэн алхалнаб. Юу хэжэ һүниин мориндо гараа һэнбиб. Ёһоор моришон боложо шадахагүй аад лэ...

— Би һүниин манаанда гарахаяа болёоб!

— Болёоб гэжэ гү? Яагаа һонин юмши! Тэдэ мориные бээдээ даажа абаал һэн хойноо яба!.. Тэдэниие талха таряанда оруулаа һаа гү, түүдэгдэжэ үхөө һаань гү, али алдаа һаа ши гансаараа харюусахаш!.. Үзөөрэй!..— гэжэ занана бригадир.

— Энэ һүниндөө нэгэ мори хээрэхэ оложо ерээлби. Тэрэмни моридой хорёо соо хаагдаатай. Теэд би моришон боложо гарахагүйб!..

Минии тиигэжэ хэлэхэдэ, харааха болихоёошые мэдэжэ ядаһан хэбэртэй ябатараа, ташуураараа намайе шербэн алдаад, моринойнгоо ташаа дээгүүр буулган, хатаруулха зуураа бригадир хэлэнэ:

— Эрдэниин ерэтэр тэдэ моридоо харааб гэжэ мэдээрэй!

«Зай», «үгышье» гэжэ хэлэжэ үрдингүй үлэшэбэб.

Гангатын горхон хүрэжэ ерэбэб. Тэрэнэй хоёр эрьээр хэдэн эхэнэрнүүд юумэ угаажа байба. Тэдэнэр үглөө мүнөө сэрэгтэ абтаха зонойнгоо хубсаһа хунар угаана хаш. Мүн эндэ залуу эжы таасай ойро согсойнхой. манайда сэрэгтэ ошохо хүн үгы, һүниин моришон болоһон минингээ хубсаһа угаана гү? Залуу эжымнай ямар бэрхэб даа, фермэдэ һаалишанаар ажалладаг, тиигээд лэ гэрэйнгээ хамаг юумэ хэжэ үрдидэг. Манай эжы ехэ нарин нягта, ариг сэбэртэ дуратай юм, тиигээд хуушаншье хубсаһатай һаа, тэдээнээ муухай ябуулдаггүй. Энэ мүнөөшье тэрэ үбдэг дээрээ һэхэрээд лэ, хоёр хамсыгаа шамажархинхай юумэ эржэгэр хабтагай дээрэ бүд хубсаһа үрэхэдэнь, бамбагар сагаан хөөһэн хүбхыжэ, газараар унжын унана.

— Батажаб, тэрэ үмдэжэ ябаһан самсашни хирэдэ дарагдаа хэбэртэй, тэрэнээ тайлаад үгэл даа наашань, би үрөөд орхиһуу...

Би самсаяа тайлажа үгэбэб, тэрэнием угаахадань хамһалсан, бажуулсанаб.

— Аргаар мушха. Таһа татажа орхихошни. Бари, энээнээ абаашаад, дэлгээжэрхи!

Би самсаяа тээ саанашаг хэбтэһэн эрээ марьян бүдүүдэй дунда дэлгээнэм.

— Ии-ёо даа... Энэмни заримандаа яагшаб?.. Ай-балхайгаарни хара һөөргөөр хадхаад абахал...— гээд, залуу эжымни сээжээ тэбэришэнэ. Эжымни һүүлшын үедэ ажал хэжэ ябатараа үбсүү сээжэмни үблэнэ гэлэг болонхой. Наалишан хүн хадаа фермын үнеэдые наагааб гэжэ жэлэй дүрбэн сагта хүйтэншье байг, халууншье байг хамаагүй газраа ажал хэжэ ябахандаа, үбшэн болошоо гээшэ ха. Тиигээд лэ тэрэ бээ аргалха гэжэ наһан соогоо эгээл түрүүшынхиеэ мүнөө зун аршаанда һуухаяа ошохоор түхээржэ байһан юм.

— Эжы, хэзээ аршаандаа ошохобши?— гэжэ би наагаа зобоноб.

Эжымни үбсүүгээ үшөө дахин эльбээд абана.

— Миниишье аршаанда һуулган иигэд гээд дүүрэн-тээ юм бээ. Мүнөө эмшэлгэдэ ошохом гэжэ ябаханшье таагүй. Энэ дайн байлдаанай боложо байхада...

— Теэд ши иигэжэ үбдэжэ ябаха хүн гүш?

— Үбшэншье гэжэ даа... Иигээд бараг болохо бэшэ юм гү? Үгы наань, хойто зун аршаанда һуухамнай хаана ошохо хэм...— гэнэ залуу эжы.

Нээрээшье тиимэл даа...

— Ши энэ һүниндөө даараагүй гүш?

— Үгы...

— Зунай һүни гэлтэгүй, заримандаа һэрюун хонодог юм, илангаяа үүрэй сайханаа урдахануур хүйтэрдэг. Мүнөө һүни баһа манаанда гаралсаха наа энэ хүүртиг үмдөөрэй,— гээд, нэгэ нойтон хара юумэ мүйлэдэжэ байтараа харуулба.

Би юушье дуугарбагүйб. Теэд юуншье гэхэбиб даа. Оройдоо нэгэ һүни манаанда гараһан аад лэ, болихом гэхэмни эшхэбтэр. Тиигээдшье бригадир тэдэ моридоо харахаш гэжэ захирба.

Залуу эжы таасаа зайлаад, мохоорхоёо томоор орёогоод татаха зуураа намдаа һургаал хэхээ мартангүй.

— Юрэдөө, ойлгожол ябаха юм... Һүни гээшэмнай үдэр бэшэ. Газарта унтаад, хүйтэ абажа бү орхи. Һүниндөө айжа хүрдэжэ бү яба. Юун байгаад орхихо хэм. Бүхы юумэн ханаанай юм...

Мүнөө һүни, нээрээшье, айгдаа даа. Юрэдөө, тэрээн тухай хэлэхэньшье аягүй. Уруу дуруу болон, уһа руу шулуу шэдэсэгээн һуунам.

— Эрдэнишни үнинэй һүниин моришон гээшэ, тэрээнһээ холо ошонгүй дахаад, ажалай дүй дүршэл һураад абаха юм...

— Үгы ааб даа...— гэжэ үг-маг дуугарнаб, бэшэ юумэ хэлэбэгүйб, тиигээд юундэшьеб энеэдэһэмни хүрэнэ.

Горхоной эрьээр хүгшэн эжымнай тэрлиг, хээтэйн плати, минии самса, Жалмын үмдэн, Дондойн майка, Барасай пеленкэ-бүдүүд болон бусад юумэнүүд хатаагдана. Эдэ бүхэниие ганса хүнэй угааһан гэжэ мэдэхээр бэшэ, тэдэнь эндэ байһан эжынэрэй угааһан юумэнһээ һураггүй ехэл, иимэ бэрхэл даа манай залуу эжы. Мүнөө тэрэ угаалгаяа дүүргэжэ, хатаһан хубсаһануудаа таас соогоо обоолхо зуураа нам тээшэ һэжэглэнгээр хаража асууна:

— Батажаб, ши гансааран манаанда гараа хүн гүш?

— Тиигээ...

Залуу эжымни намайе гансааран һүниин манаанда гараа гэжэ мэдээгүй ябаа ха. Гэбэшье минии үгэдэ үнэншэжэ ядаһан янзатай юумэ зогсоно.

— Эрдэни гаралсаагүй юм гү?

— Үгы... Тэрэшни үсэгэлдэр аймаг ошоо хэмнэй. Эрдэни сэрэгтэ абтаа ёһотой.

Залуу эжы залд гэхэндээ ойро зуура үгэ хүүргүй болон байтараа гэмэржэ оробо.

— Юу?.. Энэшни юугээ хэлэнэ гээшэб? Үсэгэлдэр ойлгонгүй халашоолби. Яагаа хүрхэй моришон болоо хүмши? Колхозой хамаг моридые хуу дууһыень алдахань!..

— Би нэгэшье мори алдаагүйб. Харин хээрэһээ нэгэ морин олзотой ерээлби. Тэрэ хара морин энэ һүни моридтоймни ниилэшэһэн байгаа.

— Юун морин гээшэб?

— Мэдэхэгүй...

— Ямар нэгэ бодхуул амитан ябаа бээ даа. Мүнөө